

ادب دعا در صحیفه سجادیه

بخش آخر

فریبا مهری

دبیر دینی و قرآن آموزش و پرورش

در این مقاله، ما به مرتبه‌ای از اصول و آداب کلی که به واقع چارچوب صحیفه سجادیه را تشکیل می‌دهند، می‌پردازیم که عبارت‌اند از:

* ادب صلوات؛

* ادب توبه؛

* ادب درخواست؛

* ادب اقرار به اصول و فروع دین.

در شماره گذشته به ۳ مورد اول پرداختیم و اینک به مورد اخیر می‌پردازیم:

مقدمه

در میان آثار معصومین (علیهم‌السلام)، میراث امام سجاده (ع) دارای اهمیت ویژه‌ای است. از میان خطبه‌ها، نامه‌ها، توقیع‌ها، شعرها، مصاحبه‌ها، محاوره‌ها، دعاها و مناجات آن حضرت جایگاه مهمی دارد. امام سجاده (ع) در صحیفه در ضمن دعا، با ادبیاتی بسیار غنی و زیبا، معارف اسلامی اعم از سیاست، اخلاق، جامعه‌شناسی، حقانیت اهل بیت، انتقاد از ستم، و سفارش به حق و حقیقت را آموزش می‌دهد.

نثر صحیفه در غالب دعاها نثر مسجع است ولی نه نثر مسجعی که از روی تکلف و تصنع باشد، بلکه نثری ساده و شیواست. در دعا‌های صحیفه، هم چون «نهج البلاغه»، غالباً از قرآن کریم اقتباس شده است؛ به گونه‌ای که بافت سخن به هم نمی‌خورد.

امام سجاده (ع) به انسان‌ها می‌آموزد که چگونه با خدای خود سخن بگویند و از او چه بخواهند. معارف صحیفه سجادیه انسان‌ها را در هر سطحی راهنمایی می‌کند و هر کس به فراخور حال خود می‌تواند از آن بهره‌برد. با بررسی کلمات امام سجاده (ع) و دعا‌های صحیفه به این نتیجه می‌رسیم که امام واژه‌ها را از ادب حضور در پیشگاه ربوبی لبریز نموده که این بحث بسی درخور تأمل و درنگ است.

◀ کلیدواژه‌ها: صحیفه سجادیه، ادبیات دعا، امام سجاده (ع)، ادب حضور

ادب اقرار به اصول دین

در دوره حاکمان جبار اموی، جامعه اسلامی به علت فاصله گرفتن از اهل بیت (ع) از لحاظ اعتقادات الهی دچار انحطاط و سقوط فکری گردید. لذا امام سجاده (ع) به تبیین اندیشه اصیل اسلامی پرداخت.

ادب اقرار به توحید

امام سجاده (ع) همچون جد بزرگوارشان امیر مؤمنان، کتاب خویش را با حمد الهی آغاز می‌کند و ضمن اقرار به توحید، ذات مقدس الهی را از هر گونه تشبیه به مخلوقات و هر نوع عیب و نقصی پاک و مبرا می‌سازد (رنجبر، بررسی نقش امام سجاده (ع)، ۱۳۸۱: ۵۰).

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۲) اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ بَدِيعِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، رَبِّ الْأَرْبَابِ، وَإِلَهُ كُلِّ مَالُوهٖ، وَخَالِقِ كُلِّ مَخْلُوقٍ، وَوَارِثِ كُلِّ شَيْءٍ، لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ، وَلَا يَعْزُبُ عَنْهُ عِلْمُ شَيْءٍ، وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ، وَهُوَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبٌ. أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، الْأَحَدُ الْمُتَوَحِّدُ الْفَرْدُ الْمُتَفَرِّدُ» (إبطحی، الصحیفه السجادیة الكاملة، دعای ۴۷: ۳۱۶).

پروردگارا! حمد و ستایش مخصوص توست، ای پدیدآورنده آسمان‌ها و زمین، ای صاحب بزرگی و احسان کامل، ای مالک و مهتر مهتران، ای خدای هر پرستنده و ای آفریننده هر آفریننده و ای میراث برنده هر چیز. چیزی مانند او نیست و آگاهی به چیزی از او پنهان نمی‌باشد و او به هر چیز احاطه (علمی) دارد و بر هر چیز نگاهبان است. تویی خدایی که پرستش شده‌ای؛ جز تو نیست، یکتای تنهای یگانه بی‌مانند.

و در دعای سی و پنجم می‌فرماید: «أَنَّكَ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ، الَّذِي لَمْ تَلِدْ وَ لَمْ تُولَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَكَ كُفُوًا أَحَدٌ.» (همان، ص ۱۸۲): تو یگانه یکتای بی‌نیازی که نزاده‌ای و زاده نشده‌ای و هیچ کس همانند و همتای تو نبوده است.

ادب اقرار به عدل

امام سجاد(ع) در دعای چهل و هشتم صحیفه در جملاتی کوتاه ولی عمیق و پرمحتوا، دومین اصل اعتقادی اسلام را چنین معرفی می‌فرماید: «وَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّهُ لَيْسَ فِي حُكْمِكَ ظُلْمٌ، وَ لَا فِي نِقْمَتِكَ عَجَلَةٌ، وَ إِنَّمَا يَعْجَلُ مَنْ يَخَافُ الْقُوَّةَ، وَ إِنَّمَا يَحْتَاجُ إِلَى الظُّلْمِ الضَّعِيفُ، وَ قَدْ تَعَالَيْتَ - يَا إِلَهِي - عَنِ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا» ... و دانستم که در حکم و فرمانت، ستمی و در انتقام و به کیفر رساندنت، شتابی نیست، و جز این نیست که کسی شتاب می‌کند که از گذشت وقت کار بترسد و ناتوان به ستم نیازمند است. و ای خدای من! تو برتری از اینکه شتاب یا ستم کنی، تو برتر و بزرگی (و بی‌پایانی).

و نیز می‌فرماید: «اللَّهُمَّ إِن تَشَأْ تَعَفُّ عَنَّا فَيَفْضَلْكَ، وَ إِن تَشَأْ تَعَذِّبْنَا فَيَعِدْلُكَ»: خدا یا اگر بخواهی از ما در گذری، به دلیل فضل و احسان توست و اگر بخواهی ما را به کیفر رسانی، به دادگری توست.

ادب اقرار به نبوت و امامت

علاوه بر صلوات بر محمد و آل محمد که در ابتدا، میان انتهای دعاها آمده است، امام(ع) در دعای چهل و هشتم، تصدیق به نبوت و امامت را در کنار اعتراف به وحدانیت خدا تلقی می‌کند و مقام و منزلت پیامبر(ص) و علی(ع) را وسیلهٔ تقرب قرار می‌دهد؛ چنان که در دعای روز عید قربان و همچنین روز جمعه می‌فرماید: «اللَّهُمَّ وَاجْعَلْنِي مِنْ أَهْلِ التَّوْحِيدِ وَ الْإِيمَانِ يَكُ، وَ التَّصَدِيقِ بِرَسُولِكَ، وَ الْأَثْمَةِ الَّذِينَ حَتَمَتْ طَاعَتَهُمْ مِمَّنْ يَجْرِي ذَلِكَ بِهِ وَ عَلَيَّ يَدِيهِ»: خدا یا! مرا از یکتاپرستان و مؤمنان و از تصدیق‌کنندگان به پیامبرت و پیشوایانی که فرمان‌بری از ایشان را واجب کرده‌ای، قرار ده؛ از کسانی که توحید، ایمان و تصدیق به وسیلهٔ ایشان و به دست آنان واقع می‌شود.

و در دعای چهل و نهم می‌فرماید: «اللَّهُمَّ فَإِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ بِالْمَحْمَدِيَّةِ الرَّفِيعَةِ، وَ الْعُلُوِّيَّةِ الْبَيْضَاءِ، وَ أَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِهِمَا أَنْ تَعْبُدَنِي مِنْ شَرِّ كَذَا وَ كَذَا»: پروردگارا! به مقام و منزلت بلندپایهٔ محمد و مقام گرامی علی، به سوی تو تقرب می‌جویم و به واسطهٔ آن دو بزرگوار به درگاهت روی می‌آورم که مرا از شر فلان و فلان پناه دهی.

ادب اقرار به معاد

وجود عالمی دیگر که در آن افراد با ایمان و نیکوکار به جزای اعمال خویش نائل می‌آیند و کافران و ستم‌کاران به کیفر اعمال خویش می‌رسند، از مسائلی است که امام سجاد(ع) در دعاهای خویش به آن عنایت خاصی دارند؛ چنان که در مناجات چهل و هشتم می‌فرماید: «وَ أَطْمَأْنِنْتُ بِالرُّجُوعِ إِلَى رَبِّ الْأَرْبَابِ أَنْفُسُهُمْ وَ تَيَقَّنْتُ بِالْفَوْزِ وَ الْفَلَاحِ أَرْوَاهُمْ»: و به بازگشتشان به سوی مالک مهتران، اطمینان یافته‌اند و ارواحشان به کامیابی و رستگاری یقین کرده است.

و دانستم که در حکم و فرمانت، ستمی، و در انتقام و به کیفر رساندنت، شتابی نیست، و جز این نیست که کسی شتاب می‌کند که از گذشت وقت کار بترسد و ناتوان به ستم نیازمند است. و ای خدای من! تو برتری از اینکه شتاب یا ستم کنی، تو برتر و بزرگی (و بی‌پایانی)

ادب دعای نماز

امام سجاد(ع) در دعای چهل و چهارم می‌فرماید: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدَ وَ آلِهِ، وَ قَفْنَا فِيهِ عَلَيَّ مَوَاقِبِ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ بِحُدُودِهَا الَّتِي حُدِدَتْ، وَ فُرُوضِهَا الَّتِي فُرِضَتْ، وَ وَطَائِفِهَا الَّتِي وَظَّفَتْ، وَ أَوْقَاتِهَا الَّتِي وَقَّتْ»: بار الها! بر محمد و آل محمد رحمت فرست و ما را در این ماه (ماه رمضان) بر اوقات نمازهای پنج‌گانه و حدود آنکه تعیین کرده‌ای و واجبات آن را مقرر نموده‌ای و وظایف و شروط آن را مشخص ساخته‌ای و اوقات آنها را معین کرده‌ای، آگاه نما.

بدین وسیله، امام سجاد(ع) ما را به نمازی ارشاد می‌کند که اگر تمام شرایط و حدود آن رعایت شود، باعث تقرب و وسیلهٔ عروج به سوی خدای یگانه و بازدارنده از فحشا و منکرات است.

ادب دعای روزه

امام(ع) در دعای چهل و چهارم در مورد فریضهٔ روزه می‌فرماید: «وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ مِنْ تِلْكَ السَّبِيلِ شَهْرَهُ شَهْرَ رَمَضَانَ، شَهْرَ الصِّيَامِ، وَ شَهْرَ الْإِسْلَامِ... فَأَبَانَ فَضِيلَتَهُ عَلَيَّ سَائِرِ الشُّهُورِ بِمَا جَعَلَ لَهُ مِنَ الْحَرَمَاتِ الْمُؤَقَّرَةِ، وَ الْفَضَائِلِ الْمَشْهُورَةِ، فَحَرَّمَ فِيهِ مَا أَحَلَّ فِي غَيْرِهِ إِعْظَامًا، وَ حَجَرَ فِيهِ الْمُطَاعِمَ وَ الْمَشَارِبَ إِكْرَامًا، وَ جَعَلَ لَهُ وَقْتًا بَيْنًا لَا يُجِيزُ - جَلَّ وَ عَزَّ - أَنْ يُقَدَّمَ قَبْلَهُ، وَ لَا يَقْبَلَ أَنْ يُؤَخَّرَ عَنْهُ»: و سپاس خدایی را که یکی از راه‌های احسان را ماه خود، ماه رمضان، ماه روزه و ماه اسلام... قرار داد. پس برتری آن را بر سایر ماه‌ها به خاطر احترام‌های فراوان و فضایل نمایانی که برایش قرار داد، آشکار ساخت. از این‌رو، در این ماه برای بزرگداشت آن، چیزهایی را که در ماه‌های دیگر حلال کرده است، حرام ساخت و برای گرامی داشتن آن، خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها را در آن منع فرمود و برای آن وقت آشکاری قرار داد که خدای بزرگ و ارجمند هرگز اجازه

خدا یا! اگر نیکی من نزد تو در تأخیر گرفتن حق من و به کیفر نرساندن ستم‌کننده بر من تا روز رستاخیز است، پس بر محمد و آل او درود فرست و مرا به نیت درست و صبر پایدار تأیید نما

نمی‌دهد از آن وقت پیش انداخته شود و هرگز نمی‌پذیرد از آن وقت به تأخیر افتد.

ادب دعای زکات

زکات نوعی مالیات و جزو حقوقی است که خداوند برای گذران زندگی انسان‌های ناتوان، در اموال ثروتمندان و متمکنان قرار داده است تا بدین وسیله، بتوانند مشکلات و گرفتاری‌های زندگی خود را برطرف سازند. در اهمیت زکات همین بس که قرآن کریم ۳۲ بار از آن یاد کرده و غالباً هر جا سخن از نماز به میان آورده، در کنار آن، از زکات نیز یاد نموده است.

امام سجاده (ع) نیز که یکی از شارحان و مفسران حقیقی احکام الهی است، در دعای چهل و چهارم صحیفه به موضوع زکات نیز پرداخته است؛ چنان که می‌فرماید: «... وَ أَنْ نُخَلِّصَ أَمْوَالَنَا مِنَ التَّبَعَاتِ، وَ أَنْ نُظَهِّرَهَا بِإِخْرَاجِ الزُّكَاةِ...»: «... ما را در این ماه، موفق بدار تا اموالمان را از مظالم و حقوق دیگران خالص و پیراسته کنیم و با بیرون کردن زکات‌ها (زکات شتر، گاو، گوسفند و...) آنها را پاک سازیم...»

ادب دعای حج و زیارت مرقد شریف پیامبر (ص)

در مورد حج، عمره و زیارت مرقد شریف پیامبر (ص) در دعای بیست و سوم چنین می‌فرماید: «اللَّهُمَّ وَ آمِنْ عَلَيَّ بِالْحَجِّ وَ الْعُمْرَةِ، وَ زِيَارَةِ قَبْرِ رَسُولِكَ، صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِ وَ رَحْمَتِكَ وَ بَرَكَاتِكَ عَلَيْهِ وَ عَلَيَّ أَلِهِ، وَ آلِ رَسُولِكَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أَبَدًا مَا أَبْقَيْتَنِي فِي عَامِي هَذَا وَ فِي كُلِّ عَامٍ...» خداوند! بر من منت گذار بر حج و عمره و زیارت قبر پیامبر - که درود و رحمت و برکات تو بر او و خاندان او باد - و همچنین زیارت قبور آل پیغمبر (ص) مادامی که مرا زنده باقی داری، در این سال و هر سال...

و در دعای عرفه (دعای چهل و هشتم) می‌فرماید: «وَ اجْعَلْ بَاقِيَ عُمْرِي فِي الْحَجِّ وَ الْعُمْرَةِ ابْتِعًا وَ جِهَةً، يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ، وَ صَلِّ اللَّهُ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ، وَ السَّلَامَ عَلَيْهِ وَ عَلَيْهِمْ أَبَدَ الْأَبَدِينَ...» و باقی زندگی‌ام را در حال حج و عمره برای کسب خشودی و پاداشت قرار ده، ای پروردگار جهانیان...

ادب دعای جهاد

از مسائل دیگری که امام سجاده (ع) در دعاهايشان به آن پرداخته و ارزش و اهمیت آن را در اسلام به امت اسلامی نشان داده‌اند، «جهاد» است. حضرت برای سربازان و مرزداران کشور و همه کسانی که به نحوی آنان را یاری و تجهیز کرده‌اند، چنین دعا می‌کنند. گرچه در آن عصر، آنان تحت حاکمیت طاغوت مرزبانی می‌کردند و بعضی از آنان از دشمن‌ترین دشمنان آن حضرت بودند و پیوسته درصد به‌دست آوردن فرصتی بودند که حضرت را از پای درآورند و دودمانشان را ریشه‌کن کنند، اما چون مرزداری آنان در نهایت، موجب حفظ کیان اسلام و مسلمانان بود، امام (ع) برایشان دعا می‌کنند و هدایت و رستگاری آنان را نیز از خدای بزرگ می‌خواهند. ایشان در دعای بیست‌وهفتم صحیفه خود می‌فرمایند:

... ما را در این ماه،

موفق بدار تا اموالمان

را از مظالم و حقوق

دیگران خالص و

پیراسته کنیم و با

بیرون کردن زکات‌ها

(زکات شتر، گاو،

گوسفند و...) آنها را

پاک‌سازیم...

خداوند! بر من

منت گذار بر حج و

عمره و زیارت قبر

پیامبر - که درود

و رحمت و برکات تو

بر او و خاندان او باد

- و همچنین زیارت

قبور آل پیغمبر (ص)

مادامی که مرا زنده

باقی داری، در این

سال و هر سال...

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، وَ حَصِّنْ نَفْسَ الْمُسْلِمِينَ بِعِزَّتِكَ، وَ أَيْدِ حِمَاتِهِمَا بِقُوَّتِكَ، وَ أَسْبِغْ عِظَاهُمَا بِأَهْمِ مِنْ جِدَّتِكَ. (۲) اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، وَ كَثِّرْ عِدَّتَهُمْ، وَ أَشْحِذْ أَسْلِحَتَهُمْ، وَ أَحْرَسْ حُوزَتَهُمْ، وَ أَمْنِعْ حُومَتَهُمْ، وَ أَلْفِ جَمْعَهُمْ، وَ دَبِّرْ أَمْرَهُمْ، وَ وَاتِرْ بَيْنَ مِيرِهِمْ، وَ تَوَحَّدْ بِكَفَايَةِ مُؤْنِهِمْ...»: خداوند! بر محمد و خاندانش رحمت فرست و مرزهای مسلمانان را به عزت خود استوار گردان. مرزبانان را به نیروی خود تقویت نما. عطایای ایشان را از فضل خود زیاد کن. بار الها! بر محمد و خاندانش درود فرست و عدت ایشان را افزون گردان. اسلحه‌شان را تیز و بران نما، حوزه‌شان را حراست فرما، نقاط حساس جبهه‌شان را محکم کن، گروه‌شان را پیوند و آشنایی ده و کارشان را به وجه شایسته‌ای روبه‌راه ساز، آذوقه‌شان را برسان، مشکلاتشان را کفایت فرما...

ادب امر به معروف و نهی از منکر

یکی از احکامی که در عصر امام زین‌العابدین (ع) ناشناخته باقی مانده بود، فریضه «امر به معروف و نهی از منکر» بود. پیش از آن، پدر بزرگوار آن حضرت برای احیای این فریضه الهی، جان خویش را فدا کرد و وقتی رسالت عظیم هدایت و رهبری جامعه اسلامی برعهده فرزند بزرگوار ایشان، امام سجاده (ع) قرار گرفت، ایشان برای احیای آن، به‌پا خاستند. از این رو، حضرت در تمام لحظه‌ها توفیق به‌پا داشتن آن را از خدا طلب می‌کردند. از جمله در دعای ششم صحیفه می‌فرمایند: «... وَ وَقَفْنَا فِي يَوْمِنَا هَذَا وَ لَيْلَتِنَا هَذِهِ وَ فِي جَمِيعِ أَمَاثِنَا لِاسْتِعْمَالِ الْخَيْرِ، وَ هِجْرَانِ الشَّرِّ، وَ شُكْرِ النِّعَمِ، وَ اتِّبَاعِ السُّنَنِ، وَ مَجَانِبَةِ الْبِدْعِ، وَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ، وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ...»: و ما را در این روز و این شب و همه روزهایمان برای انجام (کارهای) نیک و ترک (کارهای) بد... و به‌پا داشتن امر به معروف و نهی از منکر موفق بدار.

ادب تولی و تبری

دوستی کردن با اهل بیت (ع) و یارانشان (تولی) و تنفر و بیزاری جستن از دشمنان اهل بیت (ع) (تبری)، از دیگر فروع و احکامی است که در دعاهای امام سجاده (ع) مورد عنایت خاص حضرت بوده است. به‌گونه‌ای که در چندین فراز از دعاهای خویش، جامعه اسلامی را به اعتقاد و عمل به آنها فرا می‌خواند. به عنوان نمونه، در دعای بیست و پنجم می‌فرماید: «... وَ اجْعَلْهُمْ... لِأَوْلِيَانِكَ مُجِبِّينَ مُنَاصِحِينَ، وَ لِجَمِيعِ أَعْدَائِكَ مُعَانِدِينَ وَ مُبْغِضِينَ...» «فتوفی موالیا لاولیائک و معادیا لاعدائک...»: و آنان (فرزندانم) را از دوستداران و پنددهندگان دوستانت و از دشمنان و کینه‌داران نسبت به همه دشمنانت قرار ده... و مرا در حالی که دوستدار دوستانت و دشمن دشمنانت هستم، بمیران...

همان‌طور که در شماره گذشته اشاره شد، کلام امام سجاده همچون دیگر معصومین ملهم از وحی الهی است. زبان دعا غیر از زبان عرفی است معصومان در دعاها و ذکرها به اقتضای مقام خطاب و خطیب و مخاطب آثاری بی‌بدیل خلق کرده‌اند که انسان را به نهایت قرب و ادب در پیشگاه الهی رهنمون می‌سازند.